

„ wachte van alle verzamelde leeraren, dat die zijn
 „ voetspoor volgen, en gedenken zouden, hoe zij al-
 „ len eens, aan den oppersten herder J. C., van hun
 „ gehouden gedrag, rekenschap zouden moeten ge-
 „ ven; dat zij niet twijfelmoedig noch verfaagd be-
 „ hoorden te worden, wanneer smaad en verdruk-
 „ king, hun in hunne nieuwe loopbaan mogt ont-
 „ moeten, daar het elken dienaar van Jezus betaam-
 „ de, zijn kruis op te nemen en hem te volgen; en
 „ daar de bijbel uitdrukkelijk leerde, dat de godza-
 „ ligen zich, hier op aarde, de verdrukkingen moe-
 „ ten laten welgevallen, enz.” Na dat deze Christe-
 lijke redevoering geëindigd was, gingen de vergader-
 de geestelijken uit een, en gedroegen zich in alles
 naar het hun, van den braven landheer, gegeven
 voorschrift. De leeraars, die zich in deze vergade-
 ring bijzonder onderscheidten, waren, behalve de
 voorgemelde JOHAN VAN LOEN te *Bentheim* en JO-
 HANNES HASENHART te *Ulzen*, RUDOLFUS KAMPFER-
 BECK te *Veldhuizen*, JODOCUS CRULLIUS en ALEXAN-
 DER JUNGIUS te *Nieuwenhuis*, HENDERIKUS WULLIUS
 te *Schutterop*, JOHANNES BATENBURG te *Steinfurth*,
 ANTON van *Zwolle*, GERHARDUS BEESTEN en andere
 meer.

De kerkelijke inrigting, door ARNOLD gemaakt,
 bleef op dezen voer 25 of 30 jaren staan; wanneer
 de gravin ANNA en haar zoon, ARNOLD II, het door
 ARNOLD I begonnen werk nog meer verbeterden.

ARNOLD II had van zijne brave moeder (want
 zijn

zijn vader, EVERWIJN III, was vroeg gestorven) eene
 godvruchtige opvoeding ontvangen. Hij beminde de
 reine Evangelieleer, van welker waarheid hij door
 de verstandige leerredenen, die hij te Straasburg ge-
 hoord had, nog meer overtuigd geworden was. Ge-
 lijk hij, voor zich zelven, God in geest en waarheid
 vereerde, zoo wenschte hij ook, dat dit door zijne
 onderdanen mogt geschieden. Aan de regering geko-
 men zijnde, was het derhalve zijne eerste en voor-
 naamste zorg, het door zijnen zaligen grootvader be-
 gonnen werk te voltooijen. Om intuschen geene
 nieuwe opschudding te maken, ging hij daarmede
 langzaam en ongemerkt voort. Vele uitwendige
 godsdienstplegigheden waren, om den zwakken ge-
 nen aanstoot te geven, tot nog toe, aan de hand ge-
 houden. De altaren, beelden, kruizen, enz. waren
 niet weggenomen. ARNOLD begreep, dat men, de
 leer hervormd hebbende, ook den uiterlijken Gods-
 dienst hervormen moest. Hij liet derhalve de altaren
 afbreken, en de beelden uit de kerken wegnemen,
 waarmede hij aan zijn hof te *Bentheim* een begin
 maakte. Vele zijner hofbedienden hadden nog wei-
 nig kennis van de hervormde leerbegrippen, en volg-
 den meer uit wellevendheid, dan uit overtuiging, het
 voorbeeld van hunnen meester. Offchoon nu te *Bent-*
heim wel een hervormd predikant was, zoo schijnt
 het toch, dat het dien aan de noodige bekwaamheid
 ter voortzetting en voltooiing, van het door zijnen
 voorganger VAN LOEN begonnen werk, ontbroken

hebbe. Althans ARNOLD II. liet eenen geleerden en godvruchtigen man, met naam JOHAN KEMMENER, die zich des tijds, op het adelijk huis *Merfeld*, bij Dulmen, in het Munsterland, ophield, te Bentheim komen, om, door leer en ommevang, de hofbedienden met de hervormde godsdienstbegrippen en bijzonder met het H. Avondmaal, nader bekend te maken; waarop den 5 Dec. 1575 het H. Avondmaal, volgens de instelling van Christus en zijne Apostelen, plechtig gevierd werd. Hierna werd deze KEMMENER weer ontslagen. Als echter den 14 Jan. 1576 een jonge graaf geboren was, die den 29 dier maand zoude gedoopt worden, werd die man andermaal naar Bentheim geroepen, en vervolgens tot gewoon hofprediker aangesteld. Om nu zijne toehoorders door overtuiging te gewinnen, behandelde hij, in zijne leerredenen, voornamelijk de geschiedenis van Jezus en zijne Apostelen; de waarheid der nieuwe leer, daaruit niet alleen betoogende; maar tevens aanwijzende, dat ook de uiterlijke vorm van den Godsdienst, zoo als die nu van velen aangenomen was, daarmede overeenstemde. Daar echter de graaf nog jong was, en in zijne loopbaan verscheidene beletselen ontmoette, zoo duurde het nog vele jaren, eer het hervormingswerk, in de overige gemeenten zijner graaffchappen, geheel tot stand kwam. Eindelijk werd dit groote werk, in het jaar 1587, eerst te Teklenburg volbragt. De gravin ANNA had reeds in het jaar 1574 hervormde leeraars aangesteld; maar

in

in het uiterlijke van den eeredienst was nog niets veranderd. ARNOLD liet derhalve zijnen hofprediker KEMMENER, de predikanten van Teklenburg, Schutterop en Noordhoorn, met zijne voornaamste hofbedienden, onder welke JOHAN VAN MUNSTER te *Voortlage* bijzonder uitmuntte, te Teklenburg bijeen komen, om over de zaken van den Godsdienst te raadplegen, en daaromtrent de noodige bepalingen te maken; tot welk einde graaf ARNOLD, na aanroeping van den naam des Heeren, eene nieuwe kerkenorde, welke zijn zwager graaf ADOLF van *Neuenar*, *Meurs* en *Limburg*, door zijne predikanten had laten opstellen en door den kerkenraad te Heidelberg doen goedkeuren, liet voorlezen en de stemmen daarover opnemen. Daar nu geen der aanwezenden iets op dezelve had aan te merken, zoo werd aan de predikanten bevolen, zich, zoo wel in de leer als in de uiterlijke godsdienstverrigting, naar dezelve te schikken. In gevolg daarvan werd het hooge altaar te Teklenburg den 23 Dec. 1587 afgebroken, en den 26 dier maand, zijnde de tweede kersdag, vierde de graaf met zijne gemalin en hofbedienden in de stads kerk, voor de geheele gemeente, het H. Avondmaal, naar de wijze der hervormden. In het graaffschap Bentheim geschiedde nu hetzelfde. Men kan ligt denken, dat de minder verlichte onderdanen in het begin hierover ontevreden waren. Velen voorspelden uit deze hervorming den ondergang des lands. De wijsheid en bedaardheid van den regent echter, het voorbeeld

K 5

van

van andere landen, en de zegen, welken men, in weerwil der verandering van Godsdienst, bespeurde, bedaalden eindelijk de gemoederen, en men gewende zich langzamerhand aan de nieuwe vormen.

Opdat intusfchen het predikambt ook voor de toekomst mogt onderhouden en de zuivere leer bewaard worden, zoo liet graaf ARNOLD eerst te Schutterop eene provinciale school stichten, gelijk bij de beschrijving dezer stad aangetoond is, welke in het jaar 1591 naar Steinfurth verlegd en in een Akademisch Gymnasia veranderd werd. Om den bloei daarvan te bevorderen werden, de meest beroemde hoogleeraren, van elders geroepen, namelijk in de godgeleerdheid KOENRAAD VORSTIUS van Geneve; in de regtsgeleerdheid JOHAN ALTHUSIUS of ALTSTEDIUS van Herborn, en in de wijsbegeerte CLEMENS TIMPLERUS van Heidelberg.

In het jaar 1588 den 10 Nov. werd, zoo als te Teklenburg geschied was, het hooge altaar te Gromau afgebroken.

Den 30 Maart 1591 werd hetzelfde uit de groote kerk te Steinfurth weggeruimd, gelijk ook het prachtige kruis, dat op het kerkhof stond. Bijna ter zelfder tijd geschiedde zulks te Nieuwenhuis.

Overigens ging het hervormingswerk, in het graafschap Bentheim, veel langzamer voort, dan in het graafschap Teklenburg. Te Schutterop en te Noordhoorn was het reeds tot stand gebragt in het jaar 1588. In de kerk te Bentheim werd het altaar
eerst

eerst afgebroken, en het kruis, dat onder een bijzonder prachtig gewelf, aan de noordzijde opgerigt was, weggenomen, (*) den 15 April 1592, gelijk ook de steenen tafelen, die rondom het kerkhof stonden, en op welke het lijden van Christus afgebeeld was. De overige kerken in het graafschap Bentheim werden eerst tot de hervormde godsdienstoefening volledig ingerigt, in het jaar 1597, toen de gezamenlijke leeraars het formulier van een kerkelijk reglement opstelden, hetwelk zij, in de maand Maart, den landsheer ter goedkeuring aanboden. Deze verkregen hebbende, schikten zij zich vervolgens naar hetzelfde, en het hervormingswerk kreeg dus zijn vol beslag.

Eindelijk als de vrome ARNOLD, bij het afnemen zijner ligchaamskrachten, den dood zag naderen, en
in-

(*) In een oud handschrift, van eenen ongenoemden, wordt de volgende anekdote nopens dit kruis verhaald, welke zoo ze echt is, den geest van dien tijd kenmerkt, en een sprekend bewijs van de verregaande onkunde der menschen, in die dagen oplevert: „Als Arnold das grosze Crucifixwerk; welches auf dem Bentheimischen Kirchhofe, nach der strassen zu, unter einem besonders dazu gebauten Hause stand, abbrechen liesz, wurde dabey erzählet, dasz als unter der Regierung Grafen Arnold von Bentheim und Steinfurth des alten, dies Crucifixwerck sollte gemacht werden und das alte abgebrochen werden, damals der Bauerschulte Kolthof, zum Landdrosten Schotten de Bever sol gesagt haben: Lieber Herr Drost, es ist uns der alte Gott gut genug, können uns damit wol behelffen, also, dasz wir einen neuen nicht, mit so grosze Unkosten nöthig haben, machen zu laszen; doch des gemeinen Kerspels bedencken war, dasz der neue Gott der beste wäre.”

intuschen de reine Evangelieleer op zijne nakomelingen wenschte voort te planten, beriep hij, in de maand December des jaars 1604, al zijne predikanten uit de drie graaffchappen, tot eene algemeene synode te Schutterop. Na eenen voorafgaanden boeten bededag werd deze synode, den 12 December, geopend en den 19 gesloten. In die vergadering werd alles behandeld, wat ter bewaring en voortplanting van den reinen Evangelischen Godsdienst strekken konde, en onder andere gewigtige zaken ook besloten, dat bij elke gemeente een kerkeraad zoude aangesteld worden, om, voor de goede orde in dezelve, behoorlijk zorg te dragen. Verder werd bepaald, dat zulk eene algemeene vergadering, in het volgend jaar te Steinfurth en dan te Teklenburg zoude gehouden worden.

Bij alle zittingen van de synode was de graaf met zijne zonen: ADOLF, ARNOLD JOOST, KOENRAAD GUMPRECHT en FREDERIK LUDOLF, met zijne raadsheeren en andere wereldlijke ambtenaren, tegenwoordig. In de laatste zitting, toen de synodale akten voorgelezen waren, hield de brave en onvergetelijke man, eene bewegelijke redevoering over het hoofddoel der vergadering, om namelijk, de reine Evangelieleer, tot de laatste nakomelingschap voort te planten, waaraan alle, zoo geestelijke als wereldlijke ambtenaren, de hand behoorden te houden, zullende hij, zoo lang hem God leven en regering vergunde, er zich met ernst op toeleggen, om hun hierin tot een voorbeeld te strekken.

strekken. Waarop eerst door de jonge graven, dan door de wereldlijke ambtenaren, en eindelijk door de predikanten, met mond en hand, de edelijke belofte, van trouw en gehoorzaamheid, aan de hervormde leer werd afgelegd. Hierna stond ADOLF, de oudste der jonge graven op, en beantwoordde de redevoering van zijnen vader op eene treffende wijze. Hij dankte God en zijnen vader voor de gelukkige voltooiing van dit groote werk, beloofde plegtig, dat hij, gedurende zijn gansche leven, zich daaraan houden en hetzelfde bevestigen zoude, en hij verzocht de predikanten, vlijtig voor hem te bidden, dat zijn hart in het geloof aan de reine Evangelieleer onbewegelijk mogt volharden. Eindelijk werden de synodale akten eerst van den heer graaf en toen van den praeses HERMAN STRUVE, predikant te Nieuwenhuis, uit naam der geheele vergadering, geteekend. Waarop dezelve met gebed en dankzegging besloten werd. (*)

ZE-

(*) Het blijkt hieruit, dat de kerkhervorming grootendeels het werk van den landheer was. In de heerlijkheid, naderhand het graaffschap Lingen, had destijds geene kerkhervorming plaats, omdat de keizer, die den graaf KOENRAAD van Teklenburg en Lingen, wegens zijne deelneming aan het Smalkaldisch verbond, in het jaar 1546, in den ban gedaan en hem de heerlijkheid Lingen afgenomen had, toen de landheer van dezelve was. WILHELM de II. prins van Oranje, die door den Westphaalschen vrede van 1648, deze Heerlijkheid verkreeg, voerde hier eerst de reformatie in. Zie J. F. WEDDIGER, Westph. National-Kalender auf das Jahr 1806 bladz. 5-II. HOLSCHES Beschreibung der Grafi. Teklenburg, bl. 136.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

OVER DE RAMPEN, WELKE HET GRAAFSCHAP
BENTHEIM, IN DEN SPAANSCHEN KRIJG VAN
1580 TOT 1605 GETROFFEN HEBBEN.

Het is den lezer bekend, dat de Nederlanden weleer eene Spaansche bezitting waren, en dat de ingezetenen, door de ijsfelijkte verdrukkingen gertegd, besloten dit juk af te werpen, het geen hun ook, na eenen 80 jarigen oorlog gelukte. Offchoon nu het graaffchap Bentheim, als een onzijdig land, met dezen oorlog niets te doen had, zoo werden evenwel de Bentheimfche onderdanen, door de Spaansche en Burgundifche soldaten, niet verschoond. Hun ongeluk zoude intusfchen nog grooter geweest zijn, wanneer niet de brave landheer ARNOLD II, door zijne wijsheid, voorzigtigheid en aanzien, hetzelfde menigmaal verzacht, of wel geheel afgewend had. Hij gaf, aan de generaals en bevelhebbers der Spanjaarden en aan de kommandanten der naast bijgelegene Nederlandfche steden, dikwijls de prachtigste maaltijden, op het kasteel te Bentheim; voerde den soldaten levensmiddelen toe, en ondersteunde de verdrukte ingezetenen met geld en koren. Offchoon nu, door deze verstandige maatregelen, het gevaar dikwijls afgewend werd, zoo konde ARNOLD, met al

zij-

zijne wijsheid en vaderzorg het toch niet beletten, dat zijne onderdanen, aan de Overijsfelfche grenzen, door stroopende benden, van hunne goederen beroofd en deerlijk mishandeld werden.

Er is nog een handschrift van eenen ongenoemden schrijver uit dien tijd voor handen, waarin de voornaamste gruwelen, door de Spanjaarden gepleegd, aangeteekend zijn. Ik geloof, dat ik mijnen lezeren geenen onaangenamen dienst bewijzen zal, door hetzelfde der vergetelheid te ontrukken, en er hier eene Nederlandfche vertaling van te leveren. Dit dagboek luid dus:

Anno 1580, in de maand November, nam de Spaansche kapitein SAMSON PESSSEL, met 400 paarden, zijn kwartier te Nieuwenhuis, en leefde daar eenige weken op kosten der burgers.

1583 verschenen twee regimenten voetvolk en vier kornetten ruiters van de Spanjaarden te Gildehuis, en bleven daar drie dagen, de ingezetenen op allerlei wijze plagende. Zij kwamen van Epe in het Munstersche, waar zij 80 huizen verbrand hadden.

1584 den 7 April, kwamen andermaal vier kornetten Spaansche ruiters te Gildehuis, en hielden zich, tot groot nadeel der inwoners, drie dagen in het kerspel op. Het rooven, plunderen en moorden, zelfs in onzijdige landen, werd nu zoo gemeen, dat niet alleen de kleine steden en vlekken, zorgvuldig wacht houden, maar ook de dorpen en boerschap-

pen